

بررسی مؤلفه‌های افزایش میزان شرکت‌کنندگان در نمازهای جماعت (مورد مطالعه بسیجیان شهر کرمانشاه)

علی مرادی*

چکیده

این مطالعه با هدف بررسی مؤلفه‌های افزایش میزان شرکت‌کنندگان در نمازهای جماعت میان بسیجیان شهر کرمانشاه انجام گرفت. روش مطالعه توصیفی تحلیلی می‌باشد. جامعه آماری کل اعضای فعال بسیج شهر کرمانشاه است که طبق آمار معاونت بسیج علمی سپاه حضرت نبی اکرم صلی الله علیه و آله کرمانشاه برابر ۲۲۳،۵۶۵ می‌باشند. برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسشنامه توأم با مصاحبه و جهت تحلیل داده‌ها از آزمون‌های ضریب همبستگی پیرسون، آزمون مقایسه میانگین‌ها و برای برآورد مدل پژوهش از رگرسیون چندمتغیره به شیوه گام‌به‌گام استفاده شد. نتایج حاصل از ضریب همبستگی پیرسون نشان می‌دهد که مؤلفه‌هایی مانند جامعه‌پذیری مذهبی (۰/۴۵)، میزان پاداش‌دهی (۰/۲۴)، ویژگی‌های امام جماعت (۰/۳۳)، زمان نماز (۰/۳۶) و کیفیت نمازخانه (۰/۳۳) دارای رابطه معناداری با افزایش میزان شرکت‌کنندگان در نمازهای جماعت در شهر کرمانشاه می‌باشند. نتایج حاصل از رگرسیون چندگانه به شیوه گام‌به‌گام نشان می‌دهد که مؤلفه‌هایی مانند میزان جامعه‌پذیری مذهبی، میزان کیفیت مکان نمازخانه، مناسب بودن زمان نماز، ویژگی‌های امام جماعت و میزان پاداش‌دهی به ترتیب میزان اهمیت در تبیین متغیر وابسته وارد معادله شده‌اند و روی هم‌رفته توانسته‌اند ۵۸ درصد از تغییرات درونی متغیر وابسته (میزان شرکت در نمازهای جماعت) را تبیین و پیش‌بینی نمایند. واژگان کلیدی: نماز جماعت، نمازخانه، جامعه‌پذیری دینی، امام جماعت.

مقدمه

از جمله موضوعات مورد توجه اندیشمندان علوم اجتماعی، افزایش میزان شرکت‌کنندگان در نمازهای جماعت می‌باشد. در فرهنگ اسلامی نمازهای جماعت دارای اهمیت و جایگاه ویژه‌ای است؛ زیرا نماز جماعت نمادی باارزش از جامعه مطلوب اسلامی است که عناصری مانند رهبری، اتحاد و نظم را در بردارد. نماز جماعت عبادتی سیاسی اجتماعی منظم از نظر مکان و زمان و تواتر است که کارکردهای زیادی در زندگی اجتماعی اعضای یک جامعه دارد و می‌توان گفت سند انسجام مسلمانان و تبلور انضباط آنان و در نهایت اینکه نمونه‌ای ارزنده از هماهنگی مسلمانان است (غمخوار یزدی، ۱۳۷۷، ص ۱۲). حضور در نماز جماعت براساس احادیث و روایات (آیه ۴۳ سوره بقره، مستدرک الوسائل به نقل از شیرازی، ۱۳۷۷، ص ۷۷ و آیه ۱۱۴ سوره بقره)، کمالات روحی مانند بهشت برین، همنشینی و همدمی با فرشتگان الهی را در پی دارد. حفظ اعتبار اجتماعی در گروه شرکت در نماز جماعت مسلمانان است و هر کس در نماز جماعت مسلمانان شرکت کند از این اعتبار و هویت اصلی برخوردار خواهد بود (رضوان طلب، ۱۳۸۰، ص ۱۶۲). نماز جماعت یکی از مصداق‌های توجه به تربیت مذهبی است که در جوامع اسلامی برگزار می‌شود. نماز، تقدیم حمد و سپاس به درگاه خالق منان و کامل‌ترین پاسخ به عالی‌ترین نیاز انسان، یعنی کمال‌جویی است (نصر و همکاران، ۱۳۸۷، ص ۶۲). پژوهش‌ها نشان می‌دهند که عواملی مانند نامناسب بودن نمازخانه، نامناسب بودن امکانات فیزیکی مانند سرویس بهداشتی، مناسب نبودن وقت برگزاری نماز و گاه خسته‌کننده بودن این مراسم به دلیل طولانی بودن زمان برگزاری باعث می‌شود کمتر به نمازهای جماعت روی آورند (کمالی نهاد، ۱۳۷۸). برخی نیز ضعف ایمان قلبی شخص، ظاهر‌نمایی حضور افراد سازمانی در صفوف نماز جماعت را علت کم‌توجهی به این ارزش اجتماعی می‌دانند (حسن بیگلو، ۱۳۷۲، ص ۳۸). از طرفی هم گروه‌ها و سازمان‌هایی که اقامه نماز را جدی گرفته و به آن پایبند هستند، اضطراب و ناهنجاری‌ها، ضد ارزش‌ها و مشکلات اخلاقی در آنها کمتر می‌باشد. با این وجود جامعه‌ای که در آن ارزش‌های اجتماعی کم‌رنگ شوند، مستعد جرم و انحرافات اجتماعی شده و اتحاد، یکپارچگی، حس نوع‌دوستی و انسجام اجتماعی میان اعضای آن کاهش می‌یابد. یکی از گروه‌هایی که انتظار می‌رود که به‌عنوان ایده‌آل در راستای ارزش‌ها و آداب و رسوم اسلامی گام بردارند و به‌عنوان الگویی برای سایر افراد جامعه ایفای نقش نمایند، بسیجیان می‌باشند. بسیج به‌عنوان سازمانی فراگیر که در عمق و لایه‌های زیرین اعتقادات مردم بستر افکنده آن‌چنان پویا و پیشرو و غیرقابل پیش‌بینی است، که هر تحقیقی تنها در زمان خود شکافنده و نمایاننده وضعیت و گوشه‌ای از آن در همان زمان است. همچنین بسیج از عناصر اصلی و اساسی در فرهنگ راهبردی امام خمینی علیه السلام است (کوشکی، ۱۳۸۶، ص ۵). تحقیق و پژوهش پیرامون برپایی نمازهای جماعت آن هم در میان

قشر بسیجی امری بس فوق‌العاده و حساس است. شناخت این مسأله در طراحی استراتژی‌های کلان متخصصان امور مربوطه اهمیتی ویژه دارد. برپایی نمازهای جماعت در میان قشر بسیجی می‌تواند تأثیراتی در الگودهی به اقشار جامعه و همچنین ارتقاء سطح فرهنگی سایر قشرهای اجتماعی داشته باشد. امروزه در بطن جامعه مدرن که فرهنگ‌های متفاوت به دنبال عرضه خود در سطح بین‌المللی می‌باشند، اولین نقاط حساس ملت‌ها را در اعتقادات بسیجی‌ها جستجو می‌کنند و تلاش دارند از طریق نفوذ و ورود به فضای فکری و اعتقادی آنها چه به صورت مستقیم و یا غیرمستقیم نخبگان را هدف حمله خود قرار دهند. در این راستا توجه به معنویات و به پا داشتن مناسک و مراسم مذهبی نشان از اتحاد، یکپارچگی و همبستگی افراد آن جامعه است.

باین حال پژوهش و بررسی پیرامون نماز جماعت آن‌هم در میان بسیجیان از چند جهت اهمیت دارد: ۱. بسیجیان حامیان ارزش‌های فرهنگی جامعه هستند. بنابراین لازم است در جهت تقویت بصیرت دینی، اعتقادات و باورهای دینی و همچنین رفتارها و اعمال دینی آنها اقدامات مهمی صورت گیرد؛ ۲. هر بسیجی در جامعه نماینده یک خانواده می‌باشد و با توجه به تأثیرگذاری آنان در سطح دوستان و خانواده، مطالعه رفتار دینی‌شان از اهمیت قابل توجهی برخوردار است؛ ۳. در راستای اهداف و توسعه نظام مقدس جمهوری اسلامی، بسیجیان باید در بعد فرهنگی تقویت شوند تا بتوانند به‌عنوان الگوهایی خاص جهت تشکیل جامعه اسلامی اقدام نمایند. این مهم تحقق نخواهد یافت مگر اینکه بدنه فرهنگی جامعه تقویت گردد (نصر و همکاران، ۱۳۸۷، ص ۶۲).

هدف اصلی این پژوهش بررسی مؤلفه‌های افزایش میزان شرکت‌کنندگان در نمازهای جماعت می‌باشد.

اهداف فرعی

۱. تعیین تأثیر ویژگی‌های روحانی بر میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت؛
۲. تعیین تأثیر کیفیت نمازخانه بر میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت؛
۳. تعیین تأثیر مدیریت زمان بر میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت؛
۴. تعیین تأثیر میزان جامعه‌پذیری مذهبی بر میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت؛
۵. تعیین تأثیر میزان پاداش‌دهی بر میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت؛
۶. تعیین تأثیر متغیرهای جمعیتی (میزان تحصیلات، میزان درآمد و جنسیت) بر شرکت بسیجیان در نماز جماعت؛
۷. ارائه راهکارهایی به برنامه‌ریزان در جهت افزایش میزان شرکت‌کنندگان در نمازهای جماعت.

ادبیات نظری پژوهش

خداوند بر اقامه نماز به شکل جماعت تأکید می‌کند و بدان فرمان می‌دهد (بقره، آیه ۴۳؛ آل عمران، آیه ۴۳، اعراف، آیه ۲۹) هر چند که فقیهان این فرمان و امر را بر وجوب نماز جماعت حمل نکرده‌اند، ولی استحباب مؤکد آن را گفته‌اند.

سوره بقره، آیه ۴۳: «وَأَقِمْوُا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاٰعِيْنَ»؛ و نماز را بپا دارید و زکات را بپردازید و همراه رکوع‌کنندگان رکوع کنید [نماز را با جماعت به جا آورید].

سوره آل عمران، آیه ۴۳: «يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاٰعِيْنَ»؛ ای مریم! برای پروردگار خود خضوع کن و سجده به جا آور و با رکوع‌کنندگان رکوع کن.

سوره اعراف، آیه ۲۹: «... وَأَقِمْوُا وُجُوْهُكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ»؛ توجه خویش را در هر مسجد [و به هنگام عبادت] به سوی او کنید.

خداوند در آیات ۲۱۸ و ۲۱۹ سوره شعراء از نماز جماعت پیامبر ﷺ به صورت خاص یاد می‌کند که این خود بیانگر اهمیت نماز جماعت است (سوره شعراء، آیات ۲۱۸ و ۲۱۹). عنایت خاص و نگاه ویژه خداوند به راز و نیازهای پیامبر ﷺ و نماز جماعت در این آیات به خوبی نشان می‌دهد که خداوند به نماز جماعت نگاهی خاص دارد. از این رو با واژه «یراک» این عنایت و نگاه خاص را مورد توجه خوانندگان قرآن قرار می‌دهد تا آنان نیز به نماز جماعت اهمیت دهند. نظریه‌های روان‌شناختی که در راستای باورها و گرایش‌های دینی، فرد را واحد تحلیل قرار داده و بر نیروهای فردی تأکید دارند؛ کرج^۱ و همکاران او می‌باشند که بر این باورند عوامل تکوین و تشکیل باورهای دینی چهار عامل: الف) آنچه که نیازهای شخصی را برآورده می‌کند؛ ب) اطلاعاتی که شخص در معرض آن قرار می‌گیرد؛ ج) تعلق گروهی و د) شخصیت فرد می‌باشند (بلالی، ۱۳۷۷، ص ۲۱).

دورکیم^۲ معتقد است «همهٔ ادیان متضمن اعمال تشریفاتی و شعائری منظم هستند که در آن گروهی از مؤمنان گرد هم می‌آیند. در مراسم تشریفات جمعی، حس همبستگی گروهی تأیید و تقویت می‌شود. تشریفات افراد را از امور مربوط به زندگی اجتماعی نامقدس دور کرده و به قلمرو متعالی وارد می‌کند، که در آن تأثیرات الهی و یا خدایان سنت داده می‌شوند، در حقیقت بیان نفوذ و تأثیر جمع بر فرد است» (گیدنز، ۱۳۸۶). در واقع «تشریفات و شعائر از نظر دورکیم» برای پیوند دادن اعضای گروه ضروری است. از این رو است که آنها نه تنها در وضعیت‌های عادی پرستش، بلکه در بحران‌های گوناگون زندگی که در آن تغییرات و گذرهای عمدهٔ اجتماعی تجربه می‌شود، مانند تولد، ازدواج و یا مرگ نیز، یافت می‌شود» (گیدنز، ۱۳۸۹، ص ۷۷۸).

1. Krech

2. Durkhiem

3. Giddens

نهادهای دینی مساجد از سه طریق و با استفاده از سازوکارهای زیر می‌تواند سرمایه اجتماعی و زمینه بروز مؤلفه‌های آن را در جامعه فراهم نماید: حضور در مساجد و به‌جای آوردن آداب و مناسک نماز این ایده را تقویت می‌کند که روابط مثبت در میان افراد جامعه امری قابل تحسین و ستودنی است. حضور در مساجد و اقامه نماز از مکانیزم‌هایی است که از آن طریق حس حمایت (رسمی و غیررسمی) افزایش می‌یابد. حضور در مسجد و به‌جای آوردن نماز به ایجاد فرو بستگی در رابطه اجتماعی از طریق متصل کردن دوستان و همسایه‌ها در یک گروه اجتماعی همانند است، یعنی اتصال و همبستگی بین اجزا و عناصر یک مجموعه.

براساس نظریه پارسونز^۱ انسجام اجتماعی بر افزایش حجم و بسیاری تعامل و ارتباط متقابل اجتماعی و میزان اعتماد افراد جامعه نسبت به یکدیگر دلالت دارد. می‌توان انسجام اجتماعی را به احساس یکپارچگی افراد جامعه، روابط دوستانه و محبت‌آمیز، میزان روابط اجتماعی و تعامل‌های گروهی براساس ارزش‌های مشترک و منسجم تعریف کرد (نیازی، ۱۳۸۳، ص ۶). انسجام اجتماعی دلالت بر توافق جمعی میان اعضای یک جامعه دارد. به عبارتی «انسجام در کل ناظر بر میزان و الگوی رابطه متقابل بین کنش‌گران، گروه‌ها و خرده فرهنگ‌های تمایل یافته است (سلیمان‌پور، ۱۳۹۱، ص ۳۹۳).

براساس نظریه پارسونز چنین استنباط می‌شود که نماز جماعت کارکرد یکپارچگی و حفظ الگو در جامعه دارد و با تنظیم کنش‌های متقابل اجتماعی، الگوهای نظام مند را میان اعضا برقرار می‌کند (سلیمان‌پور، ۱۳۹۱، ص ۳۹۳). مسجد یک سازمان اجتماعی در نظر گرفته‌شده که ارزش‌ها و اهداف آن متناسب با نظام اجتماع است. این سازمان برای ارائه یک‌سری عملکردهای اصلی به وجود آمده که در کنار آن عملکردهای جانبی را نیز برای رفع نیازهای مردم و جلب مشارکت آنان انجام می‌دهد. مسجد به‌عنوان یک سازمان اجتماعی، دارای سه سطح فنی، مدیریتی و نهادی است. بخش فنی که شامل ابزار و وسایل دستیابی به هدف، امکانات و تجهیزات است. سطح مدیریتی امام جماعت و اعضای هیئت‌امنا و سطح نهادی که وظیفه مراقبت از ارزش‌های سازمان را به عهده دارد. براساس نظریه پارسونز اگر این سه بخش همکاری و هماهنگی لازم را با یکدیگر داشته باشند، می‌توانند به هدف خود (جلب مشارکت مردم) نائل شوند (شایگان، ۱۳۸۹، ص ۱۳۶).

از دیدگاه فرهنگی حقیقت نماز همچون سایر امور در باطن و روح او نهفته شده که این قالب و صورت را پذیرا شده است هرگاه آن حقیقت بخواند در عالم خارج تحقق یابد قطعاً باید همین‌گونه و در قالب خاص باشد و در غیر این صورت نماز نبوده بلکه پدیده دیگری است. هرگاه این قالب

1. Parsons

خاص و صورت ظاهری نماز با روح و باطن آن آمیخته و قرین گردد نماز حقیقت خود را یافته و تأثیر خود را می‌گذارد.

یکی از دیدگاه‌های فرهنگی به مبحث نمازهای جماعت، نظر حضرت امام علیه السلام می‌باشد. نظر به نقش مهم مسجد در ابعاد عبادی، سیاسی، نظامی و اجتماعی، چه بسا وظیفه امام جماعت بسیار گسترده‌تر از یک نماز جماعت می‌باشد؛ از این رو لزوم و احراز شایستگی امام جماعت در تمامی مراحل مورد تأکید حضرت امام خمینی علیه السلام قرار داشت. تا جایی که حتی در مواردی شخصاً امام جماعت برخی از مساجد را انتخاب و معرفی می‌کردند. از طرف دیگر جوانان و دانشگاهیان که باید در آینده مقدرات کشور را بر عهده بگیرند، باید تحت تربیت اسلام ناب محمدی قرار گیرند و بهترین مکان برای این امر مسجد است. در حالی که دشمن تلاش بر جدایی روحانیت از جوانان داشته است. لذا حضرت امام علیه السلام نصیحت به روحانیون نموده‌اند که قدرت دانشگاهی و طبقه جوان را حفظ نمایند و در راستای این امر امام علیه السلام به بعضی نکات اشاره نموده‌اند. یکی از مسئولیت‌های مهم امام جماعت، تبلیغ دین است که، اگر به نحوی شایسته انجام شود باعث پیشرفت اسلام و جامعه می‌شود. ولی اگر به روش تبلیغ دین توجه و برای آن مطالعه کافی انجام نشود باعث انحراف جوانان و جامعه می‌شود. از نظر امام خمینی علیه السلام برای جذب جوانان به مسجد، امام جماعت باید مهذب بوده و واقعاً روحانی و الهی باشد. باید در حفظ جوانان به وسیله تبلیغ بکوشد، مسیر حق را به آنها نشان دهد و آنها را از خود دور ننماید. امامان جماعت باید از نزاع و اختلاف دور باشند، تا مردم از روحانیت و جمهوری اسلامی ناامید نشوند. ایشان باید متوجه باشند که، مسئولیت بزرگی بر عهده دارند و آبروی اسلام در دست روحانیت است. و در نهایت بایستی خود را خدمتگزار ارواح و قلوب مردم بدانند (بهشتی، ۱۳۸۳، ص ۳۱۲).

شهید بهشتی معتقد است که تربیت دینی محصول کارکرد تمام خرده نظام‌های فرهنگی - تربیتی اعم از خانواده، مدرسه، رسانه‌های جمعی، گروه همسالان، روحانیون و محیط اجتماعی است. شهید بهشتی بر دعوت عملی به نماز تأکید می‌کند و معتقد است که «دنيا در پی یافتن راه‌های عملی برای بهتر زیستن است نه راه‌های ادعایی. هر جا هر مقدار عمل به معیارهای اسلامی سراغ داشته باشید، دیگر هیچ احتیاجی به تبلیغ نیست. خودبه‌خود دل و جان و فکر و ایمان او (مخاطب) آنجاست و برای جلوگیری از این آسیب، مسئولیت خطیر یک عالم دینی که در راه تزکیه و تعلیم مردم می‌کوشد، آن است که ابتدا خود را تزکیه کند و در مسیر تقوا کوشش نماید؛ در غیر این صورت نه می‌تواند به خیر دعوت کند و نه حرفش را می‌پذیرند (بهشتی، ۱۳۸۳، ص ۳۱۲).

سایر اندیشمندان حوزه مطالعات دینی و فرهنگی هر کدام از دیدگاه نظری خود این قضیه را

مورد بحث و بررسی قرار داده‌اند، از جمله می‌توان به مالتبی^۱ و دی^۲ اشاره نمود. مالتبی و دی به جای آوردن آداب دینی را به‌عنوان مکانیزم‌هایی در ارتباط با تقابلی برای حوادث استرس‌زای زندگی مطرح می‌کنند (مالتبی و دی، ۲۰۰۳). فرانسیس^۳ و همکاران بر این باورند که مناسک مذهبی هسته عمیق مذهبی بودن می‌باشند ارتباط عمیقی با ویژگی‌های نهفته شخصیت افراد دارند. بر این اساس انجام آداب و مناسک مذهبی می‌توانند در تکوین شخصیت افراد و همچنین تکامل روحی آنها و ارتقای سلامت روانی نقش مهمی داشته باشند (فرانسیس و دیگران، ۲۰۰۴). از دیدگاه شیر؛ رفتارهای دینی باعث امیدواری و خوشبختی افراد در جامعه می‌شوند (Schere, 1987: 166). روزنتال و کیف بر این باور هستند که انجام رفتارهای دینی به افراد نوعی احساس کنترل و کارآمدی می‌بخشد و می‌تواند کاهش یافتگی کنترل شخصی را جبران کند، نقش مهمی در رویارویی با استرس‌های زندگی دارد و می‌تواند بحران‌های شدید زندگی را تعدیل کند (Rosentiel & Keefe, 1993). اشبی^۴ و لینهارت^۵ رفتارهای دینی را راهبردی برای مقابله با مشکلات زندگی می‌دانند. (اشبی و لینهارت، ۱۹۹۴) برگین معتقد است که انجام مناسک و رفتارهای مذهبی و دینی می‌توانند سبک زندگی سالم‌تر را برای افراد تجویز می‌کند که بر سلامت روانی آنها تأثیر می‌گذارد (Bergin, 1991: 398).

از طرفی هم مطالعات تجربی در زمینه نمازهای جماعت مطالعات متنوعی انجام داده‌اند که به ذکر نمونه‌هایی پرداخته می‌شود: عطاردی بيمرغی و چمنزاري (۱۳۸۰)، در مطالعه‌ای تحت عنوان بررسی نظرات مدیران و کارشناسان نهادهای فرهنگی دانشگاه در اقامه نماز در شهرستان گناباد به این نتیجه رسیدند که وضعیت برگزاری نماز جماعت در سازمان‌ها در حد پایین‌تری نسبت به نماز به‌طور کل در دانشگاه‌ها قرار دارد. نتایج وی نشان داد که ۶۵/۳٪ از افراد برپایی و اقامه نماز در دانشگاه را به‌طور کل در حد خوب به بالا می‌دانند.

نصر و همکاران (۱۳۸۷) در بررسی فراتحلیلی عوامل مؤثر بر جذب و شرکت دانش‌آموزان در نماز جماعت مدارس با استفاده از رویکرد کوهن یافته‌های خود در قالب ۲۶ عامل که در ۷ مقوله دسته‌بندی شده، ارائه نمودند. مقوله‌های هفت‌گانه عبارت‌اند از: عوامل فردی، خانوادگی، انسانی درون مدرسه‌ای، فیزیکی درون مدرسه‌ای، سایر عوامل مدرسه‌ای، همسالان و محیط.

احمدی نوده و همکاران (۱۳۸۷) در مطالعه‌ای تحت عنوان عوامل مرتبط با میزان شرکت

-
1. Maltby
  2. Day
  3. Francis et al
  4. Ashby
  5. Lenhart

کارکنان در نماز جمعه به این نتایج دست یافت که افزایش تقیدات مذهبی، تلاش برای بهبود نگرش و افزایش اعتقاد نسبت به نماز جمعه، انجام اقداماتی در جهت فراهم‌سازی تسهیلاتی برای شرکت افراد به صورت خانوادگی و در قالب گروه‌های همکاران، هم‌محلی، هم مسجدی و سایر گروه‌ها در نماز جمعه و فراهم‌سازی تسهیلات تردد رایگان و راحت به نماز جمعه، می‌تواند موجب افزایش میزان مشارکت افراد در نماز جمعه شود.

علوی (۱۳۸۵)، در مطالعه‌ای تحت عنوان عوامل مرتبط با اقامه نماز در دانش‌آموزان دبیرستان‌ها و دانشجویان دانشگاه‌های شهر کرمان نشان داد که جنسیت دانشجویان فقط بر شرکت آنان در نماز جماعت تأثیر دارد. بین سن و معدل دانشجویان و شرکت در نماز جماعت رابطه وجود دارد. نوع دانشکده و معدل دیپلم دانشجویان بر شرکت در نماز جمعه تأثیر دارد و وضعیت بومی بودن دانشجویان بر نماز خواندن آنان تأثیر دارد.

حسینی (۱۳۷۴)، میان آموزش در مدرسه و نماز خواندن دانش‌آموزان رابطه‌ای معنادار یافته است. وی همچنین، نحوه عملکرد معلمان و شرکت آنان در نماز جماعت مدرسه و ارتباط صمیمانه با دانش‌آموزان را در برپایی هرچه باشکوه‌تر نماز جماعت و علاقه‌مندی دانش‌آموزان به این امر مؤثر دانسته است. عسکری (۱۳۷۸) طی پژوهش خود با عنوان بررسی نگرش و نحوه جذب دانش‌آموزان استان همدان به نماز جماعت مدارس چنین اعلام کرده است که زمان مناسب برگزاری نماز، آشنا نمودن دانش‌آموزان با اهمیت و به‌ویژه فلسفه نماز و تقویت درونی دانش‌آموزان در این خصوص باید مورد تأکید قرار گیرد.

مسعودی‌فر (۱۳۷۵) در پژوهشی رشد اجتماعی دختران شرکت‌کننده در نماز جماعت را بیشتر از پسران اعلام کرد و به تأثیر فرایندهای شناختی دختران که بحران بلوغ را پشت سر گذاشته و با فراغ بال بیشتر به تجربه‌اندوزی، درون‌سازی و برون‌سازی شناختی پرداخته‌اند، اشاره می‌کند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که رشد اجتماعی دختران نه‌تنها بالاتر از پسران است، بلکه دختران از ثبات بیشتری نسبت به پسران برخوردارند.

کمالی‌نهاد (۱۳۷۵) نیز گرایش نوجوانان دختر به نماز جماعت را بیش از پسران دانسته است. بنابراین لازم است در زمینه جذب بیشتر دانش‌آموزان پسر به نماز جماعت مدارس تمهیداتی اندیشیده شود. سبیلان اردستانی (۱۳۷۹) براین باور است که وضعیت اعتقادی والدین نقش مستقیمی در شرکت دانش‌آموزان به نماز جماعت ایجاد می‌کنند. از طرفی وی به این نتیجه رسید که میان میزان تحصیلات والدین و شرکت دانش‌آموزان در نماز جماعت تفاوت معناداری وجود ندارد. صادقی و همکاران (۱۳۷۸) در پژوهشی به این نتایج دست یافت که میان تحصیلات پدر و

مادر با نگرش و همچنین اقامه نماز به وسیله آنان به صورت جماعت رابطه معنادار وجود ندارد. قابل ذکر است که پژوهش‌های بیشتری در این راستا وجود دارد از جمله جهانیان (۱۳۷۶) و زنگی آبادی (۱۳۷۲) به رابطه ارتباط صمیمانه میان مسئولان مدارس و شرکت دانش‌آموزان در نماز جماعت پرداختند.

مطالعات مذکور پژوهشگر را در تدوین فرضیه‌ها، روش‌های مطالعه و مراحل انجام پژوهش مدد خواهند کرد با این وجود در این پژوهش چند نکته متمایز وجود دارد از جمله اینکه در این مطالعه جامعه آماری بسیجیان می‌باشد که با توجه به ویژگی‌های فرهنگی خاص خودشان، نمونه خوبی برای بیان رفتارهای دینی و شرکت در نمازهای جماعت می‌باشند. در این مطالعه تلاش می‌شود مدل نظری پژوهش طراحی و همچنین مدل تجربی نیز مورد آزمون قرار گیرد و از طرفی جوانب متعدد آن بیشتر با دید جامعه‌شناسی شود. همچنین در مطالعات مذکور متغیرهایی مانند جامعه‌پذیری مذهبی، ویژگی‌های شخص روحانی، میزان پاداش‌دهی و تعدادی از متغیرهای جمعیتی استخراج گردید.

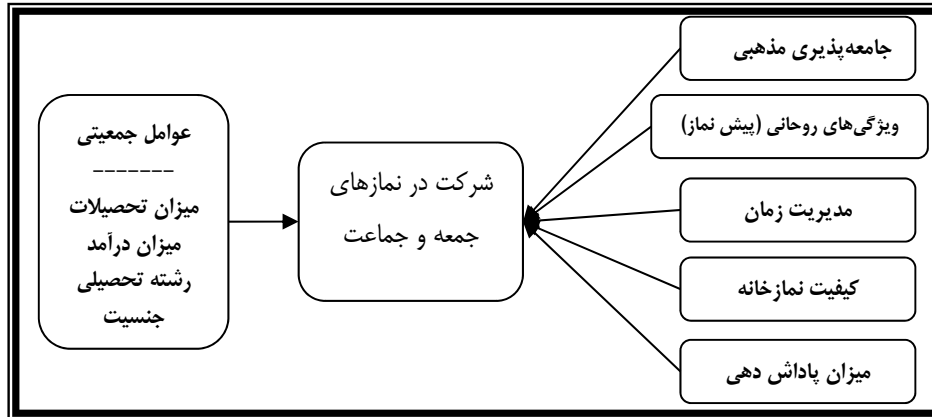
با مرور نگرش‌های گوناگون در مورد مسئله پژوهش (بررسی مؤلفه‌های افزایش میزان شرکت‌کنندگان در نمازهای جماعت) و استفاده از نتایج تحقیقات گذشته که به نحوی با این موضوع در ارتباط بوده‌اند، اکنون چارچوب نظری پژوهش ارائه می‌گردد. انتخاب چارچوب نظری افزون بر آنکه اجازه می‌دهد پرسش‌های آغازی را از نو فرمول‌بندی یا به صورت دقیق‌تری بیان کنیم، به‌عنوان شالوده‌ای برای ارائه فرضیه‌هایی به کار می‌رود که به اعتبار آنها محقق پاسخ منسجمی به پرسش‌های آغازی خواهد داد. آنچه چارچوب نظری این پژوهش بر آن بنا شده، رویکرد اثبات‌گرایی است. هر یک از نظریه‌هایی که در این دیدگاه و دیگر موضوعات مورد بررسی واقع شده بخشی از واقعیات را دربر می‌گیرد و هر کدام به یک یا چند عامل از عواملی که موضوع پژوهش را متأثر می‌سازند، پرداخته‌اند. تحقیقات گذشته نیز نشان‌دهنده تأثیر عوامل دیگری بر موضوع پژوهش می‌باشد.

جدول ۱. دستگاه نظری پژوهش

نام نظریه پرداز	ایده نظری	استنتاج نظری	ارائه فرضیه	مفاهیم و متغیرها
کرچ و کراچفیلد و بالاجی	عوامل تکوین و تشکیل باورهای دینی را نیازهای شخصی، اطلاعاتی که شخص در معرض آن قرار می‌گیرد، تعلق گروهی و شخصیت فرد تشکیل می‌دهد.	جامعه‌پذیری یکی از عوامل تشکیل‌دهنده باورهای دینی است.	بین جامعه‌پذیری مذهبی و شرکت در نمازهای جماعت ارتباط وجود دارد	جامعه‌پذیری مذهبی
پارسونز	بر اساس نظریه پارسونز انسجام اجتماعی بر افزایش حجم و بسیاری تعامل و ارتباط متقابل اجتماعی و میزان اعتماد افراد جامعه نسبت به یکدیگر دلالت دارد.	نماز جماعت کارکرد یکپارچگی و حفظ الگو در جامعه دارد و با تنظیم کنش‌های متقابل اجتماعی، الگوهای نظام‌مند را میان اعضا برقرار می‌کند	بین جامعه‌پذیری مذهبی و شرکت در نمازهای جماعت ارتباط وجود دارد	جامعه‌پذیری مذهبی
امیل دورکیم	همه ادیان متضمن شعاری منظم هستند که حس همبستگی گروهی تأیید و تقویت کرده و تشریفات افراد را از امور مربوط به زندگی اجتماعی نامقدس دور و به قلمرو متعالی وارد می‌کند، که در آن تأثیرات الهی وجود دارد.	حضور در مساجد روابط مثبت، حس حمایت (رسمی و غیررسمی)، اتصال و همبستگی بین اجزا و عناصر یک گروه را افزایش می‌دهد.	بین پاداش‌دهی و شرکت در نمازهای جماعت ارتباط وجود دارد	پاداش‌دهی
امام خمینی <small>علیه السلام</small>	یکی از مسئولیت‌های مهم امام جماعت، تبلیغ دین است که، اگر به نحوی شایسته انجام شود باعث پیشرفت اسلام و جامعه می‌شود.	برای جذب جوانان به مسجد، امام جماعت باید مهذب بوده و واقعاً روحانی و الهی باشد. امامان جماعت باید از نزاع و اختلاف دور باشند، تا مردم از روحانیت و جمهوری اسلامی ناامید نشوند.	بین ویژگی‌های روحانی و شرکت در نمازهای جماعت ارتباط وجود دارد	ویژگی‌های روحانی
شهید بهشتی	شهید بهشتی معتقد است که دنیا در پی یافتن راه‌های عملی برای بهتر زیستن است نه راه‌های ادعایی. هر جا هر مقدار عمل به معیارهای اسلامی سراغ داشته باشید، دیگر هیچ احتیاجی به تبلیغ نیست.	تربیت دینی محصول کارکرد تمام خرده نظام‌های فرهنگی-تربیتی اعم از خانواده، مدرسه، رسانه‌های جمعی، گروه همسالان، روحانیون و محیط اجتماعی است.	بین جامعه‌پذیری مذهبی و شرکت در نمازهای جماعت ارتباط وجود دارد	جامعه‌پذیری مذهبی

مدل مفهومی این مطالعه تلفیقی از متغیرهای جامعه‌شناختی و دین‌شناختی است. بدیهی است متغیرهای جمعیتی و عواملی مانند جامعه‌پذیری مذهبی، از عوامل اجتماعی و نظریه‌های جامعه‌شناسی اخذ شده و عواملی مانند ویژگی‌های فرد روحانی، زمان و مکان نماز از متغیرهای دین‌شناختی هستند.

مدل ۱. مدل مفهومی پژوهش

فرضیه‌های پژوهش

۱. ویژگی‌های روحانی بر میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت رابطه وجود دارد؛
۲. کیفیت نمازخانه بر میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت رابطه وجود دارد؛
۳. مدیریت زمان بر میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت رابطه وجود دارد؛
۴. میزان جامعه‌پذیری مذهبی بر میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت رابطه وجود دارد؛
۵. میزان پاداش دهی بر میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت رابطه وجود دارد؛
۶. متغیرهای جمعیتی (میزان تحصیلات، میزان درآمد و جنسیت) بر شرکت بسیجیان در نماز جماعت تأثیر دارند.

روش پژوهش

در علوم اجتماعی پژوهش با استفاده از دو رویکرد اصلی انجام می‌گیرد. یکی رویکردهای کمی می‌باشد و دیگری رویکردهای کیفی است. از آنجا که در این پژوهش محقق براساس یک چهارچوب قاعده‌مند حرکت می‌کند، سعی در سنجش یک واقعیت معین را دارد، روی متغیرها متمرکز است و همچنین از بیرون یک جریان اجتماعی را مطالعه می‌کند، رویکرد مقتضی آن، رویکرد کمی می‌باشد. به اقتضای موضوع پژوهش و با توجه به امکانات، روش پیمایش به منزله مناسب‌ترین روش برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نظر قرار گرفت. ابزار گردآوری داده‌ها در این مطالعه، پرسشنامه است. استفاده از این ابزار به این دلیل صورت گرفت که پرسشنامه بهتر می‌تواند معرف‌های درجه آخر هر یک از مفاهیم و متغیرها را بسنجد، تا بدین وسیله گفتارهای نظری و خود

آن تئوری را به صورت تجربی بررسی کند. پرسشنامه مورد استفاده در این مطالعه از دو دسته سؤال تشکیل گردید: دسته‌ای از سؤالات به متغیرهای جمعیت‌شناختی و زمینه‌ای می‌پردازد که معمولاً برای هر متغیر با استفاده از یک سؤال اقدام گردید و این دسته سؤالات در قالب پرسش‌های باز و بسته (متناسب با نوع سؤال) مطرح گردید؛ دسته دوم از سؤالات پرسشنامه که به صورت بسته سنجش گردیدند؛ مربوط به متغیرهایی مانند جامعه‌پذیری مذهبی، میزان شرکت در نماز جماعت و سایر متغیرهایی که در قالب طیف ۵ درجه‌ای لیکرت مورد سنجش قرار گرفتند به نحوی که به گزینه کاملاً موافق (خیلی زیاد) کد ۵، گزینه موافق (زیاد) کد ۴، گزینه بی‌نظر (متوسط) کد ۳، گزینه مخالف (کم) کد ۲ و گزینه کاملاً مخالف (خیلی کم) با کد ۱ اختصاص داده شد.

جامعه آماری در این پژوهش شامل کل بسیجیان شهر کرمانشاه است. تعداد کل آنها در سال ۱۳۹۲ برابر ۲۲۳/۵۶۵ نفر می‌باشد. با استفاده از جدول نمونه‌گیری لین پس از اطمینان از تعداد کل آنها، ۳۸۵ نفر تعداد حجم نمونه آن به دست آمد؛ که جهت افزایش پایایی و روایی آن ۴۰۰ نفر در نظر گرفته می‌شود. دلیل انتخاب جدول لین برای نمونه‌گیری به چند مورد بود: اول اینکه نمونه‌گیری با استفاده از کوکران و مورگان تقریباً نزدیک به هم بوده و برای جامعه‌های وسیع و کوچک نمونه‌ای نزدیک به هم ارائه می‌دهند در حالی که لین برحسب وسعت جامعه اندازه نمونه تغییر می‌کند. دوم اینکه جدول لین قادر است نمونه‌ها را با دقت بیشتری نسبت به فرمول کوکران و جدول مورگان و یا سایر روش‌های انتخاب نمونه، با سطوح خطاها و سطوح اطمینان متفاوت گزینش نماید. در جدول لین معمولاً حجم نمونه‌ها متناسب با سطح خطای نمونه‌گیری انجام می‌شود. بنابراین در این مطالعه از جدول لین برای حجم نمونه با استفاده از خطای ۰/۰۵ استفاده گردید و ۳۸۵ نفر مشخص شد که ۴۰۰ نفر در نظر گرفته شد. روش نمونه‌گیری در این مطالعه تصادفی سیستماتیک بود. با توجه به اینکه آمار افراد مورد مطالعه در دسترس بود و هر کدام از آنها دارای یک کد بسیجی بودند، بنابراین با استفاده از تقسیم جامعه آماری بر حجم نمونه عددی برابر ۵۵۸ به دست آمد که این عدد فاصله بین نمونه‌ها را نشان می‌داد. از طرفی انتخاب نمونه اول در این مطالعه به روش تصادفی ساده انتخاب شد و سپس با استفاده از فاصله نمونه‌ها، اقدام به انتخاب سایر نمونه‌ها گردید.

مفاهیم اساسی مورد مطالعه در این پژوهش به شرح زیر سنجش گردیدند:

۱. ویژگی‌های روحانی: در اینجا منظور از ویژگی‌های شخص روحانی یا پیش نماز، ویژگی‌هایی چون سن امام جماعت، نحوه سخن گفتن و بیان امام جماعت و ظاهر آراسته مدنظر است که با استفاده از شش گویه در قالب طیف لیکرت سنجش گردید؛

۲. **کیفیت نمازخانه:** در این پژوهش منظور از نمازخانه شامل شبستان مساجد، مصلی و نمازخانه ادارات می‌باشد. برای سنجش نظر افراد در این زمینه بر مواردی مانند آراستگی نمازخانه، نظافت، جامه‌ری و وجود سجاده، جاکفشی، وسایل سرمایشی و گرمایشی، کیفیت و اندازه موکت و وجود سرویس‌های بهداشتی و مناسب مورد بررسی قرار گرفت؛

۳. **زمان اقامه نماز:** در این بعد فعالیت‌های سازمان در زمینه برگزاری نماز به صورت جماعت، منظم کردن برنامه کلاس یا برنامه نهار با زمان اقامه نماز مدنظر است؛

۴. **مشارکت:** مشارکت به معنی داشتن شرکتی فعالانه در گروه خاصی و داشتن سهمی در آن گروه است (بیرو، ۱۳۶۶، ص ۲۵۷). به تعبیر دیگر به آن دسته از فعالیت‌های ارادی دلالت دارد که از طریق آنها اعضای یک جامعه در امورات اجتماعی شرکت می‌کنند (غفاری و نیازی، ۱۳۸۶، ص ۱۶). در این مطالعه منظور از مشارکت، شرکت کردن بسیجیان در نمازهای جماعت است؛

۵. **بسیجی:** بسیج به معنای فعال شدن از نظر سیاسی و کاربرد منابع قدرت گروه در جهت اهدافی است که به وسیله ایدئولوژی آن تعیین می‌گردد (بشیریه، ۱۳۷۲: ص ۱۱). بسیجی فردی است که با تمام توان خود در راه حفظ، اشاعه و نگهداری ارزش‌های اسلامی تلاش می‌کند از ارزش‌های اسلامی پاسداری می‌نماید. در این مطالعه بسیجیان افرادی هستند که به صورت مداوم یا پاره‌وقت در سازمان‌های مرتبط با بسیج مشغول به فعالیت می‌باشند؛

۶. **جامعه‌پذیری مذهبی:** جامعه‌پذیری به معنای همسازی و هم‌نوایی فرد با ارزش‌ها، هنجارها و نگرش‌های گروهی اجتماعی است یا به مفهوم دیگر، اجتماعی شدن فراگردی است که به واسطه آن، هر فرد، دانش و مهارت‌های اجتماعی لازم برای مشارکت مؤثر و فعال در زندگی گروهی و اجتماعی را کسب می‌کند.

برای روایی ابزار پژوهش از روایی صوری و برای پایایی آن از آلفای کرونباخ استفاده به عمل آمد. متغیر میزان شرکت در نمازهای جماعت با استفاده از ۲۲ گویه مورد سنجش قرار گرفت که میزان آلفا برای آن برابر ۰/۷۶ می‌باشد و مورد تأیید است. میزان آلفای کرونباخ برای متغیر میزان کیفیت مکان نمازخانه با ۸ گویه برابر ۰/۸۸، برای مناسب بودن زمان نماز با ۳ گویه برابر ۰/۷۷، برای ویژگی‌های امام جماعت با ۵ گویه برابر ۰/۸۶، برای میزان پاداش دهی با ۴ گویه برابر ۰/۸۷ و برای میزان جامعه‌پذیری مذهبی با ۲۱ گویه برابر ۰/۹۴ می‌باشد.

تجزیه و تحلیل و ارائه یافته‌ها

داده‌های به‌دست‌آمده از پرسشنامه‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS پردازش شدند و تجزیه و تحلیل

داده‌ها در دو سطح توصیف و تبیین صورت گرفت. در سطح توصیفی از توزیع فراوانی متغیرها و با استفاده از جداول تقاطعی متغیرهای مستقل با متغیر وابسته تصویری از توزیع جمعیت مورد مطالعه به دست آمد.

نتایج نشان می‌دهد که تعداد افرادی که امکانات نمازخانه را مورد تأیید قرار داده‌اند برابر ۳۳۳ نفر (۸۳/۰ درصد) و تعداد افرادی که امکانات نمازخانه را مورد تأیید قرار نداده‌اند در این مطالعه برابر ۶۱ نفر (۱۵/۲ درصد) می‌باشد. نتایج نشان می‌دهد که تعداد افرادی که امکانات نمازخانه را مورد تأیید قرار داده‌اند، بیشتر است. نتایج نشان می‌دهد که تعداد افرادی که وضعیت بهداشتی نمازخانه را مورد تأیید قرار داده‌اند برابر ۳۳۰ نفر (۸۲/۳ درصد) و تعداد افرادی که وضعیت بهداشتی نمازخانه را مورد تأیید قرار نداده‌اند در این مطالعه برابر ۶۳ نفر (۱۵/۷ درصد) می‌باشد. نتایج نشان می‌دهد که تعداد افرادی که وضعیت بهداشتی نمازخانه را مورد تأیید قرار داده‌اند، بیشتر است. نتایج حاصل نشان می‌دهد که تعداد افرادی که رئیس و کادر اداری سازمان بر روی آنها در نماز جماعت تأثیرگذار هستند، برابر ۱۵۲ نفر (۳۷/۹ درصد)، تعداد افرادی که همکاران مذهبی بر روی آنها در نماز جماعت تأثیرگذار هستند، برابر ۱۷۸ نفر (۴۴/۴ درصد) می‌باشند.

جدول ۲ توزیع نظر پاسخگویان برحسب مؤلفه‌های مختلف

نام مؤلفه	فراوانی	درصد	نام مؤلفه	فراوانی	درصد
مناسب بودن امکانات نمازخانه	۳۳۳	۸۳/۰۰	نامناسب بودن امکانات نمازخانه	۶۱	۱۵/۲
مناسب بودن وضعیت بهداشتی نمازخانه	۳۳۰	۸۲/۳	تأثیر رئیس و کادر اداری	۱۵۲	۳۷/۹
نامناسب بودن وضعیت بهداشتی نمازخانه	۶۳	۱۵/۷	تأثیر افراد مذهبی	۱۷۸	۴۴/۴

همچنین نتایج حاصل نشان می‌دهد که به سؤال «تا چه حد از برنامه‌های آموزشی استفاده می‌کنید»، ۲۸ نفر (۷/۰ درصد) نمره خیلی کم، ۴۷ نفر (۱۱/۷ درصد) نمره کم، ۱۲۳ نفر (۳۰/۷ درصد) نمره متوسط، ۱۳۵ نفر (۳۳/۷ درصد) نمره زیاد و ۶۱ نفر (۱۵/۲ درصد) نمره خیلی زیاد دادند. به سؤال «تا چه حد از برنامه‌های مذهبی استفاده می‌کنید»، ۱۵ نفر (۳/۷ درصد) نمره خیلی کم، ۵۲ نفر (۱۳/۰ درصد) نمره کم، ۱۵۴ نفر (۳۸/۴ درصد) نمره متوسط، ۱۱۷ نفر (۲۹/۲ درصد) نمره زیاد و ۵۶ نفر (۱۴/۰ درصد) نمره خیلی زیاد دادند. از طرفی هم به سؤال «تا چه حد از برنامه‌های فیلم و سخنرانی استفاده می‌کنید»، ۱۷ نفر (۴/۲ درصد) نمره خیلی کم، ۴۶ نفر (۱۱/۵ درصد) نمره کم، ۱۱۱ نفر (۲۷/۷ درصد) نمره متوسط، ۱۴۲ نفر (۳۵/۴ درصد) نمره زیاد و ۷۸ نفر (۱۹/۵ درصد) نمره خیلی زیاد دادند. نتایج حاصل نشان می‌دهد که در پاسخ به این سؤال

که خانواده چقدر در حضور شما برای شرکت در نماز جماعت تأثیر داشته، ۱۸ نفر (۲۶/۵ درصد) نمره خیلی کم، ۹ نفر (۲/۲ درصد) نمره کم، ۲۴ نفر (۶/۰ درصد) نمره متوسط، ۹۲ نفر (۲۲/۹ درصد) نمره زیاد و ۲۷۰ نفر (۶۷/۳ درصد) نمره خیلی زیاد دادند. در پاسخ به این سؤال برای دانشگاه محل تحصیل، ۵ نفر (۱/۲ درصد) نمره خیلی کم، ۲۲ نفر (۵/۵ درصد) نمره کم، ۱۰۷ نفر (۲۶/۷ درصد) نمره متوسط، ۱۷۶ نفر (۴۳/۹ درصد) نمره زیاد و ۸۲ نفر (۲۰/۴ درصد) نمره خیلی زیاد دادند. در پاسخ به این سؤال برای دوستان و همسالان، ۱ نفر (۰/۲ درصد) نمره خیلی کم، ۲۱ نفر (۵/۲ درصد) نمره کم، ۶۴ نفر (۱۶/۰ درصد) نمره متوسط، ۱۲۹ نفر (۳۲/۲ درصد) نمره زیاد و ۱۸۱ نفر (۴۵/۱ درصد) نمره خیلی زیاد دادند.

جدول ۳. توزیع تأثیر مؤلفه‌های مختلف بر شرکت در نماز

نام مؤلفه	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
استفاده از برنامه‌های آموزشی در نمازخانه	۶۱ (۱۵/۲)	۱۳۵ (۳۳/۷)	۱۲۳ (۳۰/۷)	۴۷ (۱۱/۷)	۲۸ (۷/۰)
استفاده از برنامه‌های مذهبی در نمازخانه	۵۶ (۱۴/۰)	۱۱۷ (۲۹/۲)	۱۵۴ (۳۸/۴)	۵۲ (۱۳/۰)	۱۵ (۳/۷)
استفاده از برنامه‌های فیلم و سخنرانی در نمازخانه	۷۸ (۱۹/۵)	۱۴۲ (۳۵/۴)	۱۱۱ (۲۷/۷)	۴۶ (۱۱/۵)	۱۷ (۴/۲)
تأثیر خانواده در حضور شما برای شرکت در نماز	۲۷۰ (۶۷/۳)	۹۲ (۲۲/۹)	۲۴ (۶/۰)	۹ (۲/۲)	۱۸ (۲۶/۵)
تأثیر دانشگاه در حضور شما برای شرکت در نماز	۸۲ (۲۰/۴)	۱۷۶ (۴۳/۹)	۱۰۷ (۲۶/۷)	۲۲ (۵/۵)	۵ (۱/۲)
تأثیر دوستان در حضور شما برای شرکت در نماز	۱۸۱ (۴۵/۱)	۱۲۹ (۳۲/۲)	۶۴ (۱۶/۰)	۲۱ (۵/۲)	۱ (۰/۲)

جدول شماره ۴ توزیع خصوصیات متغیر وابسته در این پژوهش را نشان می‌دهد. نتایج حاصل نشان می‌دهد که میانگین متغیر میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت برابر ۳۴/۰۷ می‌باشد که این میانگین در مقایسه با نمره ۶۶ (میانگین مورد انتظار) کمتر بوده و نشان می‌دهد که میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت کمتر از حد مورد انتظار است.

جدول ۴. توزیع خصوصیات متغیر وابسته در این پژوهش

میزان شرکت در نمازهای جماعت	تعداد گویه	میانگین مورد انتظار	میانگین واقعی
	۲۲	۶۶	۳۴/۰۷

جدول شماره ۵ آزمون رابطه بین متغیرهای مستقل فاصله‌ای و میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت را نشان می‌دهد.

فرضیه شماره ۱. کیفیت مکان نمازخانه بر میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت رابطه وجود دارد.

میانگین نمره میزان کیفیت نمازخانه در نماز جماعت برابر ۳۱/۴۳ است. این نتیجه نشان می‌دهد که میزان کیفیت نمازخانه بالاتر از سطح مورد انتظار (۲۴) می‌باشد. رابطه این متغیر با میزان شرکت بسیجیان در نماز جماعت (متغیر وابسته) برابر (۰/۳۳) می‌باشد.

فرضیه شماره ۲. کیفیت زمان بر میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت رابطه وجود دارد. میانگین نمره مناسب بودن زمان نماز برابر ۱۲/۳۲ است. این نتیجه نشان می‌دهد که مناسب بودن زمان نماز بالاتر از سطح مورد انتظار (۹) می‌باشد. رابطه این متغیر با میزان شرکت بسیجیان در نماز جماعت (متغیر وابسته) برابر (۰/۳۶) می‌باشد.

فرضیه شماره ۳. ویژگی‌های روحانی بر میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت رابطه وجود دارد.

اهمیت ویژگی‌های امام جماعت با استفاده از ۵ گویه در قالب طیف پنج درجه‌ای لیکرت سنجش گردید. میانگین نمره این متغیر برابر ۲۰/۴۳ است. این نتیجه نشان می‌دهد که اهمیت ویژگی‌های امام جماعت بالاتر از سطح مورد انتظار (۱۵) می‌باشد. رابطه این متغیر با میزان شرکت بسیجیان در نماز جماعت (متغیر وابسته) برابر (۰/۳۳) می‌باشد. میزان آلفای کرونباخ برابر ۰/۸۶ است.

فرضیه شماره ۴. میزان پاداش دهی بر میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت رابطه وجود دارد.

میزان پاداش دهی با استفاده از ۴ گویه در قالب طیف پنج درجه‌ای لیکرت سنجش گردید. میانگین نمره این متغیر برابر ۱۵/۰ است. این نتیجه نشان می‌دهد که میزان پاداش دهی بالاتر از سطح مورد انتظار (۱۲) می‌باشد. رابطه این متغیر با میزان شرکت بسیجیان در نماز جماعت (متغیر وابسته) برابر (۰/۲۴) می‌باشد.

فرضیه شماره ۵. میزان جامعه‌پذیری مذهبی بر میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت رابطه وجود دارد.

میزان جامعه‌پذیری مذهبی با استفاده از ۲۱ گویه در قالب طیف پنج درجه‌ای لیکرت سنجش

گردید. میانگین نمره این متغیر برابر $۷۷/۰۰$ است. این نتیجه نشان می‌دهد که میزان جامعه‌پذیری مذهبی بالاتر از سطح مورد انتظار (۶۳) می‌باشد. رابطه این متغیر با میزان شرکت بسیجیان در نماز جماعت (متغیر وابسته) برابر ($۰/۴۵$) می‌باشد.

جدول ۵. آزمون رابطه بین متغیرهای مستقل فاصله‌ای و میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت

میزان شرکت در نمازهای جماعت	ضریب همبستگی	تعداد گویه	میانگین مورد انتظار	میانگین واقعی
میزان کیفیت مکان نمازخانه	$۰/۳۳$	۸	۲۴	$۳۱/۴۳$
مناسب بودن زمان نماز	$۰/۳۶$	۳	۹	$۱۲/۲۲$
ویژگی‌های امام جماعت	$۰/۳۳$	۵	۱۵	$۲۰/۴۳$
میزان پاداش‌دهی	$۰/۲۴$	۴	۱۲	۱۵
میزان جامعه‌پذیری مذهبی	$۰/۴۵$	۲۱	۶۳	$۷۷/۰۰$

در پژوهش حاضر از آماره رگرسیون چند متغیره به شیوه گام‌به‌گام استفاده شده است. در این روش متغیرهای مختلف به ترتیب میزان اهمیت در تبیین متغیر وابسته وارد معادله می‌شوند. نتایج حاصل از رگرسیون چند متغیره نشان می‌دهد که پنج متغیر با هم وارد معادله رگرسیونی شده‌اند و روی هم‌رفته توانسته‌اند ۵۸ درصد از تغییرات درونی متغیر وابسته (میزان شرکت در نمازهای جماعت) را تبیین و پیش‌بینی نمایند. اولین متغیر در این معادله میزان جامعه‌پذیری مذهبی است. میزان Beta برای این متغیر برابر $۰/۲۹$ است. نتایج حاصله نشان می‌دهد که بین این متغیر و میزان شرکت در نمازهای جماعت همبستگی بالایی وجود دارد، به طوری که مقدار T برای این متغیر برابر ($T=۶/۱۷$) و ضریب معنی‌داری ($\text{Sig.}T=۰/۰۰۰$) می‌باشد. میزان ضریب همبستگی چندگانه آن (R) با متغیر وابسته $۰/۴۴$ به دست آمده است. در این مرحله میزان ضریب تعیین برابر با $R^2=۰/۱۹$ به دست آمده است. دومین متغیر در این معادله میزان کیفیت مکان نمازخانه است. میزان Beta برای این متغیر برابر $۰/۲۰$ است. نتایج حاصله نشان می‌دهد که بین این متغیر و میزان شرکت در نمازهای جماعت همبستگی بالایی وجود دارد، به طوری که مقدار T برای این متغیر برابر ($T=۳/۷۳$) و ضریب معنی‌داری ($\text{Sig.}T=۰/۰۰۰$) می‌باشد. میزان ضریب همبستگی چندگانه آن (R) با متغیر وابسته $۰/۵۲$ به دست آمده است. در این مرحله میزان ضریب تعیین برابر با $R^2=۰/۲۷$ به دست آمده است.

سومین متغیر در این معادله مناسب بودن زمان نماز است. میزان Beta برای این متغیر برابر $۰/۲۳$ است. نتایج حاصله نشان می‌دهد که بین این متغیر و میزان شرکت در نمازهای جماعت همبستگی بالایی وجود دارد، به طوری که مقدار T برای این متغیر برابر ($T=۵/۱۲$) و ضریب معنی‌داری

(Sig.T=۰/۰۰۰) می‌باشد. میزان ضریب همبستگی چندگانه آن (R) با متغیر وابسته ۰/۵۶. به‌دست آمده است. در این مرحله میزان ضریب تعیین برابر با $R^2 = ۰/۳۲$ به‌دست آمده است. چهارمین متغیر در این معادله ویژگی‌های امام جماعت است. میزان Beta برای این متغیر برابر ۰/۱۷ است. نتایج حاصله نشان می‌دهد که بین این متغیر و میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت همبستگی بالایی وجود دارد، به طوری که مقدار T برای این متغیر برابر (T=۲/۹۷) و ضریب معنی داری (Sig.T=۰/۰۲) می‌باشد. میزان ضریب همبستگی چندگانه آن (R) با متغیر وابسته ۰/۵۷. به‌دست آمده است. در این مرحله میزان ضریب تعیین برابر با $R^2 = ۰/۳۳$ به‌دست آمده است. پنجمین متغیر در این معادله میزان پاداش‌دهی است. میزان Beta برای این متغیر برابر ۰/۸۰ است. نتایج حاصله نشان می‌دهد که بین این متغیر و میزان شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت همبستگی بالایی وجود دارد، به طوری که مقدار T برای این متغیر برابر (T=۲/۰۰۱) و ضریب معنی داری (Sig.T=۰/۰۴۶) می‌باشد. میزان ضریب همبستگی چندگانه آن (R) با متغیر وابسته ۰/۵۸. به‌دست آمده است. در این مرحله میزان ضریب تعیین برابر با $R^2 = ۰/۳۴$ می‌باشد.

جدول ۶. نتایج رگرسیون برای پیش‌بینی متغیر میزان شرکت در نماز جماعت

متغیرها	R	R^2	B	Beta	t	sig
میزان جامعه‌پذیری مذهبی	۰/۴۴	۰/۱۹	۰/۲۴	۰/۲۹	۶/۱۷	۰/۰۰۰
مناسب بودن زمان نماز	۰/۵۲	۰/۲۷	۰/۲۴	۰/۲۰	۳/۷۳	۰/۰۰۰
میزان کیفیت مکان نمازخانه	۰/۵۶	۰/۳۲	۰/۱۲	۰/۲۳	۵/۱۲	۰/۰۰۰
ویژگی‌های امام جماعت	۰/۵۷	۰/۳۳	۰/۳۶	۰/۱۷	۲/۹۷	۰/۰۰۳
میزان پاداش‌دهی	۰/۵۸	۰/۳۴	۰/۸	۰/۸	۲/۰۰۱	۰/۰۴۶

بر این اساس معادله رگرسیون چند متغیره در پژوهش حاضر به این صورت می‌باشد:

$$Y = a + bx_1 + bx_2 + \dots + bx_n$$

میزان شرکت در نمازهای جماعت = ۰/۲۹ (میزان جامعه‌پذیری مذهبی) + ۰/۲۰ (مناسب بودن زمان نماز) + ۰/۲۳ (میزان کیفیت مکان نمازخانه) + ۰/۱۷ (ویژگی‌های امام جماعت) + ۰/۸۰ (میزان پاداش‌دهی) + ei.

بحث و تفسیر یافته‌ها

اگر بخواهیم به عوامل و راهکارهای جذب مردم به نماز جماعت اشاره کنیم، می‌توان به آگاهی از فلسفه نماز، تذکر آثار مفید اقامه نماز، تشویق‌های کلامی و غیرکلامی خصوصاً در موقعیت‌های

احساسی، مساجد کارآمد و فعال در زمینه جذب بسیجیان به نماز، برگزاری نماز جماعت در سازمان‌ها، برگزاری جلسات سخنرانی و پرسش و پاسخ، همایش‌ها و مسابقات با محوریت نماز، ارتباط نزدیک و صمیمی نهادهای فرهنگی و مبلغان دینی با بسیجیان، استفاده از فرهیختگان و شخصیت‌های برتر علمی، مذهبی و ورزشی جهت ترویج فرهنگ نماز، تولید و پخش کارهای هنری با موضوع نماز از رسانه‌های جمعی و تشریح زندگانی دانشمندان مسلمان و تکریم شخصیت بسیجیان در این راستا اشاره کرد.

از جمله عوامل مرتبط با میزان پایبندی افراد و شرکت و حضور فعال آنها در نماز جماعت، جامعه‌پذیری مذهبی است. این متغیر در قالب تقید دینی والدین، تأثیرات دوستان و مدرسه است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که هراندازه والدین در امورات مذهبی فعال و در انجام آنها تلاش کنند و آن را به نحو احسن انجام دهند، این امر تأثیر مثبت روی فرزندان دارد که موجب شرکت فعال آنها در نمازهای جماعت می‌شود. میزان پایبندی افراد به شرکت در نماز جماعت، ارتباط مستقیم با مذهبی بودن والدین آنها دارد. نتیجه به‌دست‌آمده از این پژوهش در خصوص فرضیه تقید دینی والدین با نتایج مطالعات سبیلان (۱۳۷۹) همسو می‌باشد. همچنین می‌توان این فرضیه را براساس نظریه‌های روان‌شناسی که محیط خانواده خصوصاً پدر و مادر نقش اساسی در زندگی و رفتار و شخصیت فرزندان دارند و می‌توانند بهترین الگو برای آنها باشند، تبیین و تفسیر نمود. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که بسیجیانی که دارای دوستان مذهبی می‌باشند در نمازهای جماعت، شرکت پررنگ و فعالی دارند که این نشان از این دیدگاه دارد که دوستان تأثیر مستقیمی در زندگی و رفتار و گفتار همدیگر دارند. دوستان خوب و مذهبی و با تقید دینی بالا می‌توانند نقش تعیین‌کننده‌ای در رفتار یکدیگر داشته باشند و نسبت به تشویق همدیگر در خصوص انجام فرایض دینی از جمله شرکت در نماز جمعه و جماعت تأثیر فراوان داشته باشند و به این نتیجه می‌رسیم که افراد و خانواده‌های آنها باید در انتخاب دوستان فرزندان خود حساسیت زیادی نشان دهند و دقت لازم را در این خصوص مبذول داشته باشند. نتیجه مذکور براساس دیدگاه یادگیری اجتماعی باندورا قابل تبیین می‌باشد که فرزندان از محیط اطراف و به‌خصوص دوستان تأثیر زیادی می‌پذیرند.

فرضیه دیگری که مورد تأیید قرار گرفت و ارتباط مستقیمی با میزان پایبندی بسیجیان و شرکت و حضور فعال آنها در نماز جمعه و جماعت دارد، کیفیت نمازخانه‌ها و مساجد می‌باشد. این فرضیه با شرکت بسیجیان در نمازهای جماعت ارتباط مستقیم و معناداری دارد. در دین مبین اسلام به رعایت نظافت تأکید فراوانی شده است. انسان وقتی می‌خواهد با خالق خود ارتباط برقرار کند، اگر

آن مکان دارای محیطی تمیز و مناسب باشد، به این امر ترغیب و تشویق می‌شود که به آن محل جهت راز و نیاز باخدای خود مراجعه نموده و با رغبت بیشتری به آن مکان می‌رود. ما باید بیشتر از همه جا به نظافت و کیفیت نمازخانه‌ها و مساجدمان توجه داشته باشیم. باید نمازخانه‌ها و مساجدی داشته باشیم که از همه لحاظ چه از نظر تمیزی و چه از نظر سرمایشی و گرمایشی امکانات مطلوبی داشته باشد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که بسیجیان رغبت بیشتری به شرکت در نمازهای جماعتی دارند که در آن مکان از همه لحاظ دارای کیفیت باشد تا لحظاتی که باخدای خود خلوت می‌کنند در یک مکان مناسب و خوب باشند.

فرضیه دیگری که مورد تأیید قرار گرفت و ارتباط مستقیمی با میزان پایبندی بسیجیان و شرکت و حضور فعال آنها در نماز جماعت دارد، مناسب بودن زمان نماز می‌باشد. براساس تعالیم دین مبین اسلام تمامی احکام دینی ما براساس یک نظم معین شکل گرفته و انجام هر فریضه‌ای دارای وقت و زمان مشخصی می‌باشد. نماز نیز از این قاعده مستثنا نیست. در احکام و روایات به نماز اول وقت تأکید وافر شده است. ما باید براساس این احکام و قواعد فریض دینی خود را انجام دهیم. نتایج پژوهش نشان می‌دهد در هر جایی که نماز در زمان معین و در وقت شرعی خود اقامه گردیده، شرکت بسیجیان به صورت پررنگی بوده است. نتیجه به دست آمده از این پژوهش در خصوص این فرضیه با نتایج مطالعات عسکری (۱۳۷۸) همسو می‌باشد.

فرضیه دیگری که مورد تأیید قرار گرفت و ارتباط مستقیمی با میزان پایبندی بسیجیان و شرکت و حضور فعال آنها در نماز جماعت دارد، ویژگی‌های امام جماعت می‌باشد. بسیجیانی که در نمازهای جماعت شرکت می‌کنند معمولاً افرادی آگاه می‌باشند و دوست دارند که افزون بر اینکه یک فریضه الهی به نام نماز انجام می‌دهند، به یک سری مسائل دیگر نیز آگاهی پیدا کنند. بسیجیان روحانی بودن، وضعیت ظاهری امام جماعت، حضور به موقع او، رفتار و گفتارش برایشان خیلی مهم است. آنها اعتقاد دارند به کسی که اقتدا می‌کنند، باید فردی باشد که دارای کمالات حسنه باشد و مسائلی که از لحاظ دینی، سیاسی، اخلاقی، ... از او یاد بگیرند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که عوامل فوق در شرکت بسیجیان جهت حضور باشکوه در نمازهای جماعت تأثیر زیادی دارد و ما باید تدابیری بیاندیشیم که از این افراد جهت هر چه باشکوه‌تر برگزار شدن نماز جماعت استفاده کنیم.

به‌طور کلی براساس نتایج حاصله می‌توان موارد زیر را در راستای تقویت تمایل مردم و به خصوص بسیجیان به نمازهای جماعت در نظر گرفت:

۱. امکانات نمازخانه: فرضیه مهمی که مورد تأیید قرار گرفت و ارتباط مستقیمی با میزان پایبندی بسیجیان و شرکت و حضور فعال آنها در نماز جماعت دارد، کیفیت نمازخانه‌ها و مساجد

می‌باشد. در دین مبین اسلام به رعایت نظافت تأکید فراوانی شده است. انسان وقتی می‌خواهد با خالق خود ارتباط برقرار کند، اگر آن مکان دارای محیطی تمیز و مناسب باشد، به این امر ترغیب و تشویق می‌شود که به آن محل جهت راز و نیاز باخدای خود مراجعه نموده و با رغبت بیشتری به آن مکان می‌رود. ما باید بیشتر از همه‌جا به نظافت و کیفیت نمازخانه‌ها و مساجدمان توجه داشته باشیم. باید نمازخانه‌ها و مساجدی داشته باشیم که از همه لحاظ چه از نظر تمیزی و چه از نظر سرمایشی و گرمایشی امکانات مطلوبی داشته باشد. در مسجد، کتابخانه یا قفسه کتابی که قرار می‌گیرد، دسته‌بندی شود. از کتب مختلف با موضوعات دینی و غیردینی در آن باشد.

بنابراین پیشنهاد می‌شود متولیان نمازخانه باید در خصوص غبارروبی، نظافت منظم روزانه یا هفتگی، شستن فرش‌ها و عطرافشانی اقدام کنند. نظافت دستشویی‌ها، ایجاد امکانات بهداشتی نظیر صابون، مایع ضدعفونی‌کننده، آب گرم در زمستان‌ها و شستشوی مرتب و منظم محیط دستشویی‌ها و به کار بردن خوشبوکننده‌های مناسب از ضروریات نمازخانه است. کسانی که گاهی به مناسبتی به مسجد راه می‌یابند چنانچه با مسائل ناخوشایندی از قبیل نامناسب بودن صدای بلندگوها و سرد یا گرم بودن بیش از حد نمازخانه روبه‌رو شوند، سابقه ذهنی منفی در اذهان ایشان باقی می‌گذارد؛

۲. جامعه‌پذیری مذهبی: این متغیر در قالب تقید دینی والدین، تأثیرات دوستان و مدرسه است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که هراندازه والدین در امور مذهبی فعال و در انجام آنها تلاش کنند و آن را به نحو احسن انجام دهند، این امر تأثیر مثبت روی فرزندان دارد که موجب شرکت فعال آنها در نمازهای جماعت می‌شود. دوستان خوب و مذهبی و با تقید دینی بالا می‌توانند نقش تعیین‌کننده‌ای در رفتار همدیگر داشته باشند و نسبت به تشویق همدیگر در خصوص انجام فرایض دینی از جمله شرکت در نماز جماعت تأثیر فراوان داشته باشند و به این نتیجه می‌رسیم که افراد و خانواده‌های آنها باید در انتخاب دوستان فرزندان خود حساسیت زیادی نشان دهند و دقت لازم را در این خصوص مبذول داشته باشند. نتیجه مذکور براساس دیدگاه یادگیری اجتماعی باندورا قابل تبیین می‌باشد که فرزندان از محیط اطراف و به خصوص دوستان تأثیر زیادی می‌پذیرند؛

۳. ویژگی‌های امام جماعت: بسیجیانی که در نمازهای جماعت شرکت می‌کنند معمولاً افرادی آگاه می‌باشند و دوست دارند که علاوه بر اینکه یک فریضه الهی به نام نماز انجام می‌دهند، به مسائل دیگر روز آگاهی یابند. ویژگی‌هایی مانند روحانی بودن، وضعیت ظاهری امام جماعت، حضور به‌موقع او، رفتار و گفتارش برای بسیجیان خیلی مهم است. آنها اعتقاد دارند به کسی که

اقتدا می‌کنند، باید فردی باشد که دارای کمالات حسنه باشد و مسائلی چه از لحاظ دینی، سیاسی، اخلاقی و... از او یاد بگیرند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که عوامل یاد شده در شرکت بسیجیان جهت حضور باشکوه در نمازهای جماعت تأثیر زیادی دارد و باید تدابیری اندیشیده شود که از این افراد جهت هر چه باشکوه‌تر برگزار شدن نماز جماعت استفاده کنیم. از طرفی امام جماعت دارای نقشی ممتاز و ویژه است، به گونه‌ای که صلاحیت‌ها، شایستگی‌ها، عملکرد، شخصیت و چگونگی برخورد او با جوانان به طور مستقیم بر مسجد و جذب افراد تأثیرگذار است؛

۴. **دادن هدایا و میزان پاداش دهی:** دعوت از امام جماعت مسجد محل برای اهداء هدایا به بسیجیان ممتاز در زمینه‌های علمی، اخلاقی و... برگزاری اردوهای علمی، تفریحی، زیارتی و... برای بسیجیان از سوی هیأت امناء مساجد و با حضور امام جماعت و با همکاری سپاه پاسداران در جذب و تربیت دینی بسیجیان بسیار مؤثر است. بسیجی که مسئولیتی در مسجد به او داده می‌شود خود را متعلق به مسجد و مسجد را متعلق به خود می‌داند و تمام تلاش خود را برای انجام وظیفه‌ای که به او سپرده شده به کار می‌بندد؛

۵. **مدیریت زمان:** در راستای مدیریت زمان، طولانی نشدن نماز جماعت از عوامل مؤثر برای جذب بسیجیان و حفظ و تداوم حضور آنها در مساجد می‌باشد. چه خوب است که امام جماعت مسجد به واجبات نماز جماعت اکتفا نمایند و مستحبات را برای بعد از نماز بگذارند. همچنین تنظیم برنامه برای برگزاری جشن عبادت در مسجد، حسینیه و هماهنگی با امام جماعت برای صحبت با بسیجیان در ایجاد انس به نماز و مسجد مؤثر و سازنده است.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. احمدی نوده، خدابخش؛ زهرا بیگدلی و فاطمه ریسی (۱۳۸۷)، «عوامل مرتبط با میزان شرکت‌کارکنان در نماز جمعه»، مجله علوم رفتاری، ش ۲ (۴)، ص ۳۱۷-۳۲۳.
۳. بشیریه، حسین (۱۳۷۲)، انقلاب و بسیج سیاسی. تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۴. بلالی (۱۳۷۷)، «سنجش گرایش دینی دانشجویان روزانه دانشگاه تبریز و بررسی نقش یادگیری اجتماعی در آن»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تبریز.
۵. بیرو، آلن (۱۳۶۶)، فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر ساروخانی، تهران: انتشارات کیهان.
۶. جهانیان، رمضان (۱۳۷۶)، «بررسی جاذبه‌ها و دافعه‌ها در اقامه نماز جماعت دبیرستان‌های پسرانه تهران»، شورای تحقیقات آموزش و پرورش استان تهران.
۷. حسن بیگلر، بهروز (۱۳۷۲)، «بررسی علل و عوامل درون مدرسه‌ای مؤثر بر جذب دانش‌آموزان به نماز»، طرح کشوری پژوهشکده تعلیم و تربیت وزارت آموزش و پرورش.
۸. حسینی بهشتی، سیدمحمد (۱۳۸۳)، بایدها و نبایدها، تهران: نشر بقیعه.
۹. حسینی بهشتی، سیدمحمد (۱۳۸۳)، ولایت، رهبری و روحانیت، تهران: نشر بقیعه.
۱۰. حسینی، روح‌الله (۱۳۷۴)، «بررسی راه‌های جذب دانش‌آموزان به نماز، جماعت»، شورای تحقیقات آموزش و پرورش استان کرمانشاه.
۱۱. رضوان‌طلب، محمدرضا (۱۳۸۰)، پرستش آگاهانه، تهران: انتشارات ستاد اقامه نماز.
۱۲. زنگی آبادی، مهدی (۱۳۷۲)، «بررسی شیوه و روش‌های جذب دانش‌آموزان کلاس‌های دوم و سوم متوسطه به نماز و نماز جماعت در دبستان کرمان»، شورای تحقیقات آموزش و پرورش استان کرمان.
۱۳. سبیلان اردستانی، شمسی (۱۳۷۹)، «راه‌های گسترش فرهنگ نماز در بین دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان اردستان»، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان.
۱۴. سلیمان‌پور، محمدعلی (۱۳۹۱)، «مسجد: نظریه‌ها و کارکردها با تأکید بر سلامت اجتماعی»، مجموعه مقالات منتخب نخستین جشنواره ملی مسجد، پیشگیری از وقوع جرم، سلامت روانی، سندج، خرداد ۱۳۹۱.
۱۵. شایگان، فریبا (۱۳۸۹)، تبیین جامعه‌شناسی مشارکت مردم در مساجد، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.

۱۶. شیرازی، علی (۱۳۷۷)، راز و نیاز عارفانه، قم، نشر خرم.
۱۷. صادقی، محمد و همکاران (۱۳۷۸)، «بررسی نگرش دانش‌آموزان به نماز در استان گلستان»، شورای تحقیقات آموزش و پرورش استان گلستان.
۱۸. عسگری، محمد (۱۳۷۸)، «بررسی نگرش و راه‌های جذب دانش‌آموزان دوره راهنمایی و متوسطه به نماز در استان همدان»، شورای تحقیقات آموزش و پرورش استان همدان.
۱۹. عطاردی بیمرغی، علیرضا و حمید چمنزاری (۱۳۸۰)، «بررسی نظرات مدیران و کارشناسان نهادهای فرهنگی دانشگاه در مورد نقش مدیران و این نهادها در اقامه نماز در شهرستان گناباد»، مجله افق دانش، ش ۷ (۱)، ص ۵۹-۶۸.
۲۰. علوی، سیدحمیدرضا (۱۳۸۵)، «عوامل مرتبط با اقامه نماز در دانش‌آموزان دبیرستان‌ها و دانشجویان دانشگاه‌های شهر کرمان»، تربیت اسلامی، ش ۲ (۳)، ص ۱۴۱-۱۷۴.
۲۱. غفاری، غلامرضا و محسن نیازی (۱۳۸۶)، جامعه‌شناسی مشارکت، تهران، نشر نزدیک.
۲۲. غمخوار یزدی، محمدجواد (۱۳۷۷). جایگاه نماز در ادیان الهی، مشهد، نشر الف.
۲۳. کمالی نهاد، محمدعلی (۱۳۷۵)، «بررسی عوامل خانوادگی مدرسه‌ای گرایش دانش‌آموزان به نماز جماعت»، شورای تحقیقات آموزش و پرورش استان مرکزی.
۲۴. کمالی نهاد، محمدعلی (۱۳۷۸)، «بررسی عوامل خانوادگی مدرسه‌ای گرایش دانش‌آموزان به نماز جماعت»، شورای تحقیقات آموزش و پرورش استان مرکزی.
۲۵. کوشکی، سعید (۱۳۸۶) «بررسی عوامل مؤثر و مرتبط بر فرهنگ سازمانی بسیج از منظر دانشجویان: نمونه مورد مطالعه کلیه دانشجویان بسیجی عضو بسیج دانشجویی مراکز آموزش عالی واقع در شهر شیراز»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز، دانشکده علوم اجتماعی.
۲۶. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۹)، جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
۲۷. مسعودی‌فر، احمدرضا (۱۳۷۵)، «بررسی عوامل مؤثر در گرایش نوجوانان دبیرستان‌های شهر مشهد به نماز جماعت» شورای تحقیقات آموزش و پرورش استان خراسان.
۲۸. نصر، احمدرضا؛ حمیده معین‌پور، سیدحمیدرضا عریضی سامانی و زهره باقری (۱۳۸۷)، «فراتحلیلی عوامل مؤثر بر جذب و شرکت دانش‌آموزان در نماز جماعت مدارس»، مجله نوآوری‌های آموزشی، ش ۷ (۲۶)، ص ۶۳-۸۶.
۲۹. نیازی، محسن (۱۳۸۳)، «تبیین رابطه انسجام اجتماعی و مشارکت شهروندان شهر کاشان»، فصلنامه امداد پژوهان، ش ۲ (۲۵)، ص ۱-۲۶.

30. Ashby, J. S. & Lenhart, R. S. (1994). "Prayer as a Coping Strategy for Chronic Pain Patient", *Rehabilit Psychology*. Vol. 39, pp.205–209.
31. Bergin, A. E. (1991). "Values and Religious Issue in Psychotherapy and Mental Health". *American Psychology*, Vol. 46, pp. 394–403.
32. Francis, L. J., Robbins, M., Lewis, C. A., Quigley, C. F., & Wheeler, C. (2004). "Religiosity and General Health among Undergraduate Students: A Response to O'Connor", *Journal of Personality and Individual Differences*, 37, 485–494.
33. Maltby, John & Day, L. (2004) "Should Never the Twain Meet? Integrating Models of Religious Personality and Religious Mental Health ".*Journal of Personality and Individual Differences*, Vol.36, pp.1275–1290.
34. Rosenstiel, A. K. & Keefe, F. J. (1993). "The Use of Coping Strategy in Chronic Low Back Pain Patient: Relationship to Patient Characteristics and Current Adjustment", *Journal of Pain*, No. 17, pp. 33–44.
35. Schere, M. F. (1987). "Disposition Optimism and Psycal Well-being". The Influence of Generalized Outcome Expectancies of Health, *Journal of Personality*, Vol. 55, pp. 120–169.